

اسعدی، محمد، ۱۳۵۰ -

جریان‌شناسی تفسیر روایی / مؤلف محمد اسعدی؛ ویراستار سعیدرضا علی‌عسگری - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۷، سیزده، ۲۴۲ ص - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۴۳۸: قرآن پژوهی؛ ۲۴)

ISBN: 978-600-298-194-3

بها: ۱۴۰۰۰ ریال

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیبا.

کتابنامه، ص. [۲۱۳] - ۲۲۷؛ همچنین به صورت زیرنویس.

نمایم.

۱. تفسیر - تاریخ و نقد. ۲. Qur'an - Commentaries - History and criticism. ۳. قرآن - مسائل لغوی.

۴. Qur'an - Language, Style. الف. علی‌عسگری، سعیدرضا، ویراستار، به پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ج. عنوان.

۲۹۷/۱۹

BP۹۲/۵الف ۱۳۹۶

۵۰۶۵۶۰۴

شماره کتابخانه ملی

جریان‌شناسی تفسیر روایی

مؤلف: حجت‌الاسلام دکتر محمد اسعدی

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

ویراستار: سعیدرضا علی‌عسگری

صفحه‌آرایی: اعتصام

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۷

تعداد: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۱۴۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۲۱۱۱۳۰۰)

نمابر: ۳۷۱۸۵-۳۱۵۱، ص.پ. ۳۲۸۰۳۰۹۰

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

فروش اینترنتی: www.ketab.ir/rihu

جمهوری اسلامی ایران

شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری

این کتاب در ذیل طرح کلان ملی تقد و بررسی جریان های تفسیری قرآن کریم در سیزدهمین جلسه شورای عالی
علوم، تحقیقات و فناوری، مورخ ۱۳۶۲/۴/۲۴ به تصویب رسیده است.

سخن نخست

در جهان امروز، شناخت و توسعه بر مبنای علم و فناوری استوار شده و پژوهش از مهم‌ترین پیشران‌های توسعه در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی به حساب می‌آید و توفیق پایدار در این زمینه‌ها در صورتی محقق می‌شود که در برنامه‌ریزی‌های هدفمند و کلان، توجه مناسبی به اهداف پژوهش و توسعه بر مبنای علم و فناوری صورت پذیرد.

در این میان اما حوزه علوم انسانی به دلیل نقش کلیدی و تأثیرگذار آن در زیرساخت‌های فکری فرهنگی جامعه اهمیتی درخور دارد؛ این اهمیت در نظام متکی بر اندیشه اسلامی به دلیل غنا و عمق آموزه‌های دینی نسبت به نیازهای گوناگون انسانی منطبق به نظر می‌رسد. از سوی دیگر قرآن کریم به مثابه کتاب هدایت الهی انسان و هدایت و منبع نخست معرفت دینی، همواره برای اندیشمندان دین‌باور و جستجوگر گنج‌نامه‌ای سرشار بوده جریان‌های گونه‌گون تفسیری در جغرافیای عالم اسلام، هر یک از منظری به دنبال شناخت و ابعاد هدایتی آن بوده‌اند. مجموعه این تجربه‌های تفسیری به‌رغم اختلافات، امروزه به ثابته رنگین‌کمانی ارزشمند از شیوه‌های فهم و شناخت ابعاد هدایت قرآنی رخ می‌نماید. شکی نیست که در پاسخ به نیازها و پرسش‌های عصری و به دلیل ماهیت فزاینده معرفت و هدایت قرآنی، می‌توان و باید مستند به منطق اجتهادی و قابل دفاع تفسیر، تجربه‌های گذشته را بازخوانی کرد. طبعاً تفسیر ضابطه‌مند قرآن کریم نرم‌افزاری ارزنده برای تولید علوم انسانی اسلامی خواهد بود.

در این راستا شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری پروژه های علمی خاصی را مورد حمایت قرار داده است که طرح کلان نقد و بررسی جریان های تفسیری با اجرای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه از آن جمله بوده است. محصول این طرح اکنون پس از سال ها پژوهش از سوی جمعی از محققان قرآن پژوه به جامعه علمی تقدیم می شود که در اینجا از عموم دست اندرکاران ریاء آن در پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و دیگر استادان ارجمند که در تألیف و ارزیابی آن نقش داشته اند، قدردانی می شود.

دبیر کل شورای عالی علوم، تحقیقات و فناوری

سخن پژوهشگاه

پژوهش در علوم انسانی به منظور شناخت، برنامه‌ریزی و ضبط و مهار پدیده‌های انسانی [در راستای سعادت واقعی بشر، برورتن انکارناپذیر و استفاده از عقل و آموزه‌های وحیانی در کنار داده‌های تجربی و در نظر گرفتن واقعیت‌های عینی و فرهنگ و ارزش‌های اصیل جوامع، شرط اساسی پویایی، واقع‌نمایی و سلامت این گونه پژوهش‌ها در هر جامعه است.

پژوهش کارآمد در جامعه ایران اسلام، دستگاه و شاخه واقعیت‌های جامعه از یک‌سو و اسلام به عنوان متقن‌ترین آموزه‌های وحیانی و اساس برین مؤلفه فرهنگ ایرانی از سوی دیگر است؛ از این‌رو، آگاهی دقیق و عمیق از معارف اسلامی و بهره‌گیری از آن در پژوهش، بازنگری و بومی‌سازی مبانی و مسائل علوم انسانی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

توجه به این حقیقت راهبردی از سوی امام خمینی رحمته‌الله بنیانگذار جمهوری اسلامی، زمینه شکل‌گیری دفتر همکاری حوزه و دانشگاه را در سال ۱۳۶۱ فراهم ساخت و با دقت و عنایت ایشان و همت اساتید حوزه و دانشگاه، این نهاد علمی شکل گرفت. تجربه موفقیت این نهاد، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های آن فراهم آورد و با تصویب شورای گسترش آموزش عالی در سال ۱۳۷۷ «پژوهشکده حوزه و دانشگاه» تأسیس شد و در سال ۱۳۸۲ به «مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه» و در سال ۱۳۸۳ به «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» ارتقا یافت.

پژوهشگاه تاکنون در ایفای رسالت سنگین خود خدمات فراوانی به جوامع علمی ارازان نموده است که از آن جمله می‌توان به تهیه، تألیف، ترجمه و انتشار ده‌ها کتاب و نشریه علمی اشاره کرد.

این اثر به عنوان منبع درسی در زمینه مکاتب و جریان‌های تفسیری برای دانشجویان رشته علوم قرآن و تفسیر در مقاطع تحصیلات تکمیلی قابل استفاده است.

از استادان و صاحب‌نظران ارجمند تقاضا می‌شود با همکاری، راهنمایی و پیشنهادهای اصلاحی خود، این پژوهشگاه را در جهت اصلاح کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی یاری دهند.

در پایان پژوهشگاه لازم می‌داند از تلاش‌های مؤلف محترم اثر جناب حجت‌الاسلام دکتر محمد سعیدی و فرزندان محترم حجت‌الاسلام والمسلمین علی‌اکبر بابانی، حجت‌الاسلام والمسلمین سیدمهدعلی ابازی و حجت‌الاسلام والمسلمین محمدعلی مهدوی راد سپاسگزاری کند.

همچنین از نشانه حمایت شورای عالی عتف به‌ویژه سروران معزز کمیسیون علوم انسانی، معارف اسلامی و هنر در این پروژه، در قالب طرح کلان ملی نقد و بررسی جریان‌های تفسیری و نیز پیگیری‌های مجدانه مدیران محترم گنجینه قرآن پژوهی در طول سال‌های اخیر، حضرات آقایان دکتر محمدباقر سعیدی روشن، دکتر محمد سعیدی و دکتر سید محمود طیب حسینی قدردانی می‌شود.

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
------------	---

فصل اول: مفاهیم و کلیات

۱-۱. مفهوم جریان تفسیری.....	۹
۲-۱. روایت‌گرایی و جریان تفسیری.....	۱۰
۳-۱. مشکلات روایات تفسیری.....	۱۴
۱-۳-۱. مناقشه‌پذیری اسناد روایات تفسیری.....	۱۴
۲-۳-۱. عدم کفایت روایات نسبت به همه آیات و احادیث قرآنی.....	۱۵
۳-۳-۱. اشتمال روایات بر ابعاد مختلف زبانی، معنایی و ضرورت تفکیک آنها.....	۱۵
۴-۱. روش تفسیر اجتهادی به‌مثابه روش معیار.....	۱۵
۵-۱. اصول روش تفسیر اجتهادی با رویکرد روایی.....	۲۰
الف) اصول نظری (مبنایی).....	۲۱
۱-۵-۱. امکان و ضرورت اعتبارسنجی سندی روایات تفسیری.....	۲۱
۲-۵-۱. حجیت خبر واحد معتبر در تفسیر آیات و نظریه‌پردازی علمی مربوط به آنها.....	۲۳
تحلیل و بررسی.....	۳۹
۳-۵-۱. گستردگی دامنه روایات تفسیری و تفاوت زبانی آنها.....	۴۷
۴-۵-۱. نقش و نسبت دلالت‌های روایی با تفسیر قرآن.....	۴۸
۵-۵-۱. روش‌مندی و روش‌آموزی روایات تفسیری.....	۴۹
۶-۵-۱. نقش روایات تفسیری در افق‌گشایی از علوم یا تعامل علم و دین.....	۶۱
ب) اصول عملی (روشی).....	۶۱
۷-۵-۱. استقصای منابع روایی فریقین.....	۶۶
۸-۵-۱. بررسی‌های سندی و صدور.....	۶۷
۹-۵-۱. بررسی‌های دلالتی.....	۷۰
جمع‌بندی فصل اول.....	۷۱

فصل دوم: بررسی توصیفی جریان تفسیر روایی

۷۳	درآمد
۷۳	۱-۲. ریشه‌ها و پیشینه‌های روایت‌گرایی در معرفت دینی
۷۶	۲-۲. ریشه‌ها و پیشینه‌های جریان تفسیر روایی
۷۹	۱-۲-۲. گرایش سلبی
۸۷	۲-۲-۲. گرایش ایجابی
۸۹	۳-۲. شاخه‌ها و گونه‌های جریان افراطی روایت‌گرا
۹۰	۱-۳-۲. حوزه سنی
۹۶	۲-۳-۲. حوزه شیعی
۱۱۲	جمع‌بندی فصل دوم

فصل سوم: بررسی انتقادی جریان تفسیر روایی

۱۱۵	درآمد
۱۱۶	۱-۳. نقد و بررسی روش‌های تفسیری
۱۱۷	۱-۱-۳. در حوزه قرآنی: انکار مرجعیت و محوریت معرفتی قرآن
۱۲۴	نقد و بررسی ریشه‌ها، انگار، جهت‌ظواهر عقلی
۱۲۹	الف) اختصاصی بودن خطاب قرآن و نفی تفسیر به رأی
۱۳۱	تحلیلی از مفهوم «رأی» در مسأله تفسیر به رأی
۱۳۴	ب) پیچیدگی و تشابه زبان قرآن
۱۳۵	بررسی سه ادعای یاد شده
۱۳۹	ج) ظنی و نامعتبر دانستن تفسیر ظواهر قرآن
۱۴۲	۳-۱-۲. در حوزه حدیثی
۱۴۳	۳-۱-۲-۱. توسعه و تساهل در ملاک‌های اعتبار احادیث تفسیری در معارف نظری
۱۴۳	۳-۱-۲-۲. تعمیم حجیت حدیث مرفوع نبوی به حدیث موقوف یا مملوع صحابی و تابعی
۱۵۰	
۱۵۱	۳-۱-۲-۳. تلقی بسیط و قطعی از دلالت روایات و متمایز دانستن آن از دلالت قرآن
۱۵۲	۳-۱-۲-۴. انکار روش‌آموزی روایات تفسیری
۱۵۶	۳-۱-۳. در حوزه عقلی: نفی نقش عقل برهانی در تفسیر
۱۶۱	الف) مفهوم و جایگاه عقل در قرآن
۱۶۱	ب) مفهوم و جایگاه عقل در روایات
۱۶۱	ج) مفهوم و جایگاه عقل در میان اندیشمندان اسلامی
۱۶۷	د) بررسی آرای روایت‌گرایان در تحلیل ادله عقلی در حوزه تفسیر
۱۷۱	مبانی مخالفت با بهره‌گیری از عقل
۱۷۲	نقد مبانی مخالفت با عقل
۱۷۵	مدعای مکتب تفکیک پیرامون اصیل نبودن نظام عقلی

۱۷۸	هـ) بررسی نمونه‌ای از کارکرد نقش ادلة عقلی در تفسیر.....
۱۸۲	نقد موارد تفسیرهای ظاهرگرایانه روایات.....
۱۸۷	تقریرهای مختلف از عالم دُر.....
۱۸۹	۲-۳. نقد و بررسی روشی.....
۱۹۰	۱-۲-۳. توجه نکردن به اسناد روایات.....
۱۹۱	۲-۲-۳. بررسی نکردن متن روایات.....
۱۹۳	۳-۲-۳. تحلیل نکردن دلالت روایات.....
۱۹۴	۱-۳-۲-۳. تطبیق غیردقیق روایات بر آیات.....
۱۹۶	۲-۲-۳. خلط حوزه‌های مختلف زبانی قرآن.....
۱۹۷	تفسیر «أَهْلُ الذِّكْرِ» در آیه ۴۳ سورة نحل به اهل بیت پیامبر ﷺ.....
۱۹۸	تفسیر «نَبَی تَفَث» در آیه ۲۹ سورة حج به لقای امام علیؑ.....
۱۹۹	۴-۲-۳. سنجش کبری در گزینش احادیث تفسیری در حد رابطه لفظی.....
۲۰۲	۳-۳. نقد و بررسی بانی.....
۲۰۳	۱-۳-۳. دور شدن مسیر از روح هدایت‌بخش و سازنده قرآن.....
۲۰۶	۲-۳-۳. غربت و مهجوریت قرآن در حوزه‌های علوم دینی.....
۲۰۷	۳-۳-۳. خلاآفرینی و سترساز برای رأی‌گروان.....
۲۰۸	۴-۳-۳. دوری تفسیر قرآن از حوزه هدایت‌های علمی تخصصی.....
۲۰۹	جمع‌بندی فصل سوم.....
۲۱۰	نتایج.....

۲۱۳	منابع و مآخذ.....
-----	-------------------

نمایه‌ها

۲۲۹	نمایه آیات.....
۲۳۳	نمایه روایات.....
۲۳۹	نمایه اشخاص.....
۲۴۱	نمایه اصطلاحات.....

مقدمه

دانش تفسیر، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین دانش‌ها که با گرامی‌ترین منبع معرفت دینی، یعنی آیات نورانی قرآن پیوند خوبی همواره داشته، دل‌مشغولی دانشمندان اسلامی بوده است. روش‌ها و گرایش‌ها و مبانی فکری آن در کار مبهم و تفسیر، بستر ساز جریان‌های گوناگون تفسیری شده که جریان روایی از کهن‌ترین و دامن‌نازترین آنهاست. این جریان به معنایی عام می‌تواند طیفی گسترده از باورمندان به نقش روایات در تفسیر را شامل شود که طبعاً در تاریخ تفسیر قرآن و اندیشه‌های قرآنی کم‌وبیش نقشی درخور توجه ایفا کرده‌اند. امروزه که نقش قرآن در تحولات اجتماعی و علمی، کانون توجه و بررسی اندیشمندان بوده و دانش تفسیر قرآن و تجربه‌های تفسیری در گرایش‌های گوناگون، در معرض داوری و بهره‌گیری است، بی‌تردید بازنگری در جریان مزبور نیز اهمیت خواهد داشت.

جریان تفسیر روایی در تاریخ حیات خود شاخه‌های متفاوتی داشته و به طیف متنوعی از دیدگاه‌ها و رویکردهای افراطی و غیرافراطی را تجربه کرده است. در این میان، نگاه انتقادی بیشتر به رویکردی افراطی از این جریان معطوف است که فهم و تفسیر قرآن را از نظر صرفاً روایی، بدون کاربست منابع و ابزارهای اجتهادی در تحلیل دلالت آیات دنبال کرده و روایات تفسیری را یگانه راه ارتباط با مدلول‌ها و معارف قرآنی می‌شمارد؛ ضمن آنکه در روایات نه تنها تحلیل و بررسی‌های سندی و دلالتی اهمیت چندانی نمی‌دهد و از نگرش ضابطه‌مند اجتهاد مبتنی بر ضوابط حجیت روایات برکنار است. طبعاً این نگاه انتقادی نباید از ظرفیت‌های مهم میراث روایی در حوزه تفسیر برای گشودن آفاق هدایت قرآنی غافل باشد. از این‌رو، لازم است در کنار نقد و آسیب‌شناسی وضعیت موجود در شاخه‌های افراطی، به نقش مثبت و سازنده

روایات تفسیری و رویکرد اعتدالی در جریان تفسیر روایی نیز توجه داده و به نتایج پربار آن در خدمت تحولات علمی و اجتماعی بر پایه اندیشه‌های قرآنی اشاره شود. از این منظر، در میان آثار منسوب به کلیت این جریان، به لحاظ روشی تفسیرهای روایی با رویکرد اجتهادی الگویی مطلوب و قابل دفاعی از آثار این جریان دیده می‌شود که شایسته است در نهضت تازه سیرنگاری با دغدغه‌های روایت‌گرایانه بدانها توجه شود.

به باور ما، شناخت معارف قرآن قلمرو وسیعی داشته و از فهم مدلول‌های ظاهری تا آگاهی از راز و رمزها و کلمات و تفصیلات مرتبط با آن را شامل است که این حوزه وسیع با ظرفیت‌های محدود معرفتی آحاد مفسران - جز آنان که با مبدا وحی ارتباط ویژه‌ای دارند - همسان نیست. در بسیاری از زوایا و ابعاد این حوزه وسیع تنها به راهنمایی‌ها و تعالیم وحیانی می‌توان دل بست. محبت و محبت‌آمیزی سخنان پیشوایان دین به عنوان معلّمان قرآن و در رأس ایشان، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز از این حوزه وسیعی است که به دلالت و هدایت خود قرآن بر دوش آنها نهاده شده است^۱ اما پیش از آنکه از این هدایت خاص قرآنی بهره‌مند شویم، نباید از دو نکته راهبردی غفلت کنیم:

نکته اول، آنکه باید راه مراجعه به قرآن و استفاده از پیام‌های هدایت‌بخش عام آن را پیش از عزم ورود به قلمرو هدایت‌های خاص قرآن بر روی خود گشوده بیاوریم؛

نکته دوم، آنکه میراث روایی موجود را شایسته بررسی و تحلیل سندی و دلالی بدانیم.

این دو نکته در جریان محل بحث، با تردید در اصالت روایت قرآن در معرفت دینی و اهتمام و علقه خاص به روایات کم‌وبیش مغفول مانده است.

به نظر می‌رسد رویکردی که می‌تواند محور و پایه استواری برای حرکت به سوی تفسیر قرآن و قوام معرفت دینی باشد، به لحاظ روشی همان روش تفسیر اجتهادی و عظیم و مهناکی مناسب مؤلفه‌ها و منابع تفسیر در خدمت معرفت دینی است. بی‌تردید در این روش، سهم درایات و افق‌گشایی‌های روایی به عنوان بخشی از منابع معرفت دینی در کنار دلالت‌های ظاهری قرآن برجسته و بی‌بدیل است. نوشتار حاضر بر این پایه و از منظر تفسیر اجتهادی به بررسی و نقد

۱. ر.ک: نحل، ۴۴: «إِنَّا أَنزَلْنَاهُ إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِيُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ»؛ جمعه،

۲: «هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»؛ در این باره ر.ک: طباطبائی، المیزان، ج ۱۲، ص ۲۶۱.

جریان روایی در تفسیر می‌پردازد و ضمن آن نوع و ظرفیت حضور این جریان را در جریان‌های فکری و اجتماعی مورد توجه قرار می‌دهد.

موضوع حاضر بی‌شک موضوعی تازه و بی‌سابقه نیست و محققان دیگری نیز کم‌وبیش با عنوان‌های گوناگون به آن پرداخته‌اند که بر این اثر، فضل تقدّم دارند و این اثر نیز به نوعی وامدار آن‌ست. در این میان آثار فراوانی با نگاهی عام در صدد بررسی روش‌ها و گرایش‌های تفسیری قرآن بوده‌اند که برای نمونه، چهار اثر ذیل دارای اهمیت بیشتری هستند:

مذاهب التفسیر الاسلامی، اثر گلدزبهر، ترجمه عبدالحلیم نجار، بخش دوم؛ التفسیر والمفسرون، اثر محمد حسین ذهبی، ج ۱؛ التفسیر والمفسرون فی ثوبه القشيب، اثر محمد هادی معرفت، ج ۲؛ کتاب تفسیری، ج ۱، اثر علی اکبر بابایی. به این آثار می‌توان کتاب آسیب‌شناسی جریان‌های تفسیری، در دو جلد، اثر پیشین نگارنده و جمعی از نویسندگان را افزود که بخش دوم آن در صدد نخستین بار، به جریان روایی در تفسیر پرداخته است.

برخی دیگر از آثار که رابطه نزدیکی با اثر حاضر دارند، کتاب‌هایی هستند که محور آنها نقد و بررسی رویکرد روایی در تفسیر بوده است. از نموده‌های مهم این دسته می‌توان به کتاب‌های ذیل اشاره کرد:

المنهج الاثری فی تفسیر القرآن الکریم، اثر جاسم محمد ابوطبره؛ آسیب‌شناسی و روش‌شناسی تفسیر معصومان (علیهم‌السلام)، اثر علی اکبر رستمی؛ پژوهشی در باب اسرائیلیات در تفاسیر، اثر محمد تقی دیاری بیدگلی؛ مبانی تفسیر روایی، اثر...، هاکر میبیدی. با وجود این، به نظر می‌رسد نکاتی چند می‌تواند مایه تمایز این اثر از دیگر آثار مشابه تلقی شود:

نکته اول: این اثر برخلاف آثاری که تنها معطوف به یک فرقه یا بخش خاصی از آیات هستند، به کلیت جریان تفسیر روایی در دو شاخه شیعی و سنی پرداخته است؛

نکته دوم: این اثر در کنار نگاه توصیفی و ایجابی به نتایج علمی این جریان، با توجه به برخی رویکردها و شاخه‌های افراطی آن، اعم از دو حوزه شیعی و سنی، به صورتی تفصیلی و گاهی انتقادی و آسیب‌شناختی به آنها دارد و مبنای این نگاه انتقادی را نیز بر تفسیر اجتهادی در مکتب اهل بیت (علیهم‌السلام) و آموزه‌های روشمند آن قرار داده است؛

نکته سوم: این اثر روایت‌گروی را به عنوان جریانی پرفراز و فرود و قابل توجه در تاریخ تفسیر

و معرفت دینی و نه صرفاً روش و مکتب تفسیری به معنایی بسیط، تلقی کرده و در جستجوی پیشینه‌ها، گونه‌ها و فراز و فرودهای آن است و نقد و بررسی‌ها را نیز در همین بستر دنبال می‌کند. در واقع، آنگاه که با نگاه غیرتاریخی و صرفاً ناظر به مبانی و ویژگی‌های روشی غالب بر آثار و اندیشه‌های روایت‌گرایان نگریسته می‌شود، «مکتب تفسیر روایی» اطلاق می‌شود؛ آنگونه که در کتاب مکاتب تفسیری در جلد اول و سوم، با دو عنوان مکتب روایی محض و مکتب اجتهادی روایی آمده است. اما آنچه نگاه این اثر را به این رویکرد به‌عنوان «جریان تفسیری» نیز می‌داند، نگرشی است که افزون‌بر بررسی و تحلیل و نقد اصول مبانی و روشی این رویکرد، سخاهی جریان‌شناختی به سیر تطور تاریخی آن در بستر اندیشه‌های تفسیری و دینی و عز و فروزشی از معطوف است و به بررسی پیامدهای مختلف آن نیز می‌پردازد. از این‌رو، جریان تفسیر در این اصطلاح، مفهومی گسترده‌تر از مکتب تفسیری داشته و دامنه مباحث این اثر گسترده‌تر در مباحث کاملاً متفاوت خواهد بود؛^۱

نکته چهارم: تمایز این اثر از دیگر آثار مشابه، ساختار ویژه آن در تفکیک بررسی‌های توصیفی از بررسی‌های انتقادی و تفکیک نقد و بررسی‌ها در سه محور مبانی، روشی و غائی از سوی دیگر است که ساختاری درخور دفاع دیده می‌شود؛

نکته پنجم: نیز در وجه تمایز این اثر با برخی از آثار دیگر، بررسی مباحث نظری مرتبط با نقش و ظرفیت و قابلیت روایات تفسیری در نظریه‌پردازی علمی است. بی‌شک آیات قرآن به‌عنوان مرجع نخست معرفت دین و منبع اساسی هدایت‌های دینی برای عموم دغدغه‌مندان علوم انسانی با رویکرد اسلامی، دارای اهمیت ویژه است. اینکه هر جریان تفسیری از جمله

۱. در خصوص کتاب مکاتب تفسیری این نکته نیز گفتنی است که همان نگاه مکتب‌محور بر آن کتاب سبب شده تا مؤلف محترم با تفکیک علمی میان دو شاخه مزبور از مکتب تفسیر روایی هر یک را جداگانه تحلیل و گزارش کرده و مبانی و ادله هر یک را بررسی کند. البته به‌رغم آنکه مباحث توصیفی و انتقادی این اثر دارای غنای خوبی هستند، اما به نظر می‌رسد به دلیل تفکیک کامل میان دو شاخه این مکتب و نگاه مکتبی و نه جریانی به آنها، نویسنده به ناچار در برخی تحلیل و بررسی‌های انتقادی مربوط به این شاخه از مکتب تفسیر روایی به تداخل و تکرار مباحث کشیده شده است. در حالی که مطالعه این شاخه‌ها با نگاه جریانی و بررسی سیر تطوری این تفسیرها تفکیک مزبور و پیرو آن تداخل و تکرار یاد شده را برنمی‌تابد. برای نمونه، مقایسه کنید: ادله مکتب تفسیر روایی محض، در جلد نخست مکاتب تفسیری، ص ۲۸۹-۲۹۰ و جلد سوم ص ۹؛ مؤلف محترم خود نیز به این تداخل ادله اشاره کرده است (ر.ک: بابایی، مکاتب تفسیری، ج ۳، ص ۱۱).

جریان تفسیر روایی با توجه به شأن و ظرفیت ویژه روایات تفسیری چگونه می‌تواند به برداشت‌های تفسیری در علوم انسانی اسلامی مدد رساند و به چه میزان قابل اعتماد است و تجربه‌های گذشته در چه سطحی قابل اعتنا و بررسی‌اند، همه در آثار مرتبط با جریان تفسیر روایی قابل بررسی دیده می‌شوند. به‌طور خاص، نوع رویارویی اصحاب این جریان با مسئله نقش روایات در فهم و تفسیر و میزان و دامنه اعتبار و حجیت اخبار آحاد تفسیری و آثار آن، از مسائل پردامنه‌ای هستند که برای برداشت‌های علمی از قرآن به مدد روایات، اهمیت بالایی دارند و در هر حاضر نیز با همان دغدغه پیش‌گفته دنبال می‌شوند.

در میان آثار گذشته، برخی چون مذاهب التفسیر، از گلدزهر، به‌رغم اهمیت از جهت فصل تقدّم در این حوزه، اساساً با رویکرد استشرافی و از منظری غیراسلامی و صرفاً به روش نقد تاریخی نگاشته شده و قلمرو تحقیق آن نیز بسیاری از آثار تفسیر روایی شیعه را دربر نگرفته است. کتاب ذهبی با نام التفسیر و المفسرون نیز هرچند در نوع خود دارای اهمیت بوده و در جامعه علمی اهل سنت جایگاه جسته‌یافته است، اما اولاً، براساس باورها و اندیشه‌های اهل سنت و به‌طور خاص دیدگاه‌های سلفیان نگاشته شده و ثانیاً، هم در گزارش و بررسی و هم در نقد و ارزیابی شاخه‌های غیرسلفی این بررسی، بی‌انصاف و تحقیق را رعایت نکرده و اصولاً تفسیرهای روایی شیعه را در بخش تفسیر برای‌های مذموم جای داده است.^۱ کتاب استاد معرفت نیز هرچند با نگاهی انتقادی و اصلاحی به کتاب ذهبی تدوین شده و به‌ویژه در ارتباط با گزارش منصفانه آثار تفسیر روایی شیعه، ضعف آن را نشان داده است، اما به دلیل آنکه براساس الگوی آن کتاب و سرفصل‌های آن نگارش یافته و از آغاز ساختار مستقلاً تکیه نداشته، از بررسی‌های انتقادی تفصیلی در بخش مبانی و روش و پیامدهای جریان خالی است؛ ضمن آنکه هدف نگارش آن نیز با کتاب حاضر متفاوت است.

پیشتر تجربه تدوین کتاب آسیب‌شناسی جریان‌های تفسیری، در دو جلد در گره‌افران پژوهشی پژوهشگاه با همکاری عالمانه جمعی از قرآن‌پژوهان حوزه و دانشگاه، با استقبال نسبی فرهیختگان جامعه علمی قرآنی مواجه شد و در دوره‌های مختلف تحصیلات تکمیلی در جایگاه منبع اصلی آموزشی نشست و محور نشست‌های علمی بسیاری قرار گرفت؛ با این حال، به دلیل اهمیت

۱. مرحوم آیت‌الله معرفت با همین دغدغه به تألیف کتاب ارزشمند التفسیر والمفسرون فی ثوبه القشيب پرداخته است (ر.ک: مقدمه کتاب).

موضوع و ضرورت توسعه قلمرو بحث و اصلاح و تکمیل پژوهش، با نظر مساعد شورای علمی گروه قرآن‌پژوهی و حمایت شورای عالی عتف در قالب طرح‌های کلان ملی، طرح تدوین آثاری با محوریت نقد و بررسی هریک از جریان‌های تفسیری به صورت تک‌نگاشت در دستور کار قرار گرفت که کتاب پیش‌رو در همین راستا جریان روایی را به بررسی و نقد می‌گذارد. ویژگی‌های طرح حاضر نسبت به طرح گذشته بدین قرارند:

۱. اختصاص فصل مستقلی به مباحث کلیات و مفاهیم؛

۲. اصلاح و تکمیل مطالب گذشته در ساختاری جدید؛

۳. تقویت نگاه ایجابی و مثبت به جریان تفسیری و آثار و اندیشه‌های آن در کنار نقد، برای معرفی و مطالبات از روش تفسیری سازگار با دغدغه‌های اصلی این جریان یا گزینش شاخه مثبت و شایسته دفاع از میان شاخه‌های جریان. به نظر می‌رسد شاخه تفسیر اجتهادی روایی می‌تواند الگوی مناسبی از تفسیر روایی باشد که ضمن تأکید و رعایت دغدغه‌های روایت‌گرایان، از آسیب‌های این جریان نیز دور باشد؛

۴. بررسی ظرفیت آرا و اندیشه‌های جریان در برداشت‌های تفسیری در نظریه‌پردازی علمی. این هدف هرچند بسیار بلند بوده و دست‌نیافتنی است، اما در این اثر بیشتر ناظر به بررسی مسائلی است که در ارتباط با بخش‌آفرینی روایات موجود و اعتبار آنها در نظریه‌پردازی‌های علمی در حوزه‌های مختلف علوم انسانی مطرح می‌شود. امروزه مباحث اعتبار و حجیت خبر واحد در غیر حوزه فقه و استنباط احکام شریعی و شرایط آن در ذیل همین هدف قرار می‌گیرند.

ساختار اصلی این نوشتار از سه فصل تشکیل یافته است؛ فصل نخست، با نام مفاهیم و کلیات، به شرح مفاهیم اصلی کتاب و مباحث کلی مربوط به این پژوهش می‌پردازد؛ فصل دوم، با نام بررسی توصیفی جریان تفسیر روایی، به شناخت جریان و گزینه‌های آن به‌ویژه شاخه‌های افراطی اختصاص یافته و در فصل سوم نیز در جهت رعایت نقش مناسبت و ضابطه‌مند روایات در تفسیر قرآن و استنباط مفاهیم قرآنی و تأکید بر نقش اساسی و محوری دلالت‌های خود قرآن، به نقد و بررسی مهم‌ترین دیدگاه‌های شاخه‌های افراطی جریان با تأکید بر سه حوزه: مبنایی، روشی و غائی پرداخته می‌شود. در پایان نیز نتایج بحث با اشاره به نقاط منفی و مثبت اندیشه‌های جریان، خواهند آمد.

در تهیه این اثر به صورت مستقیم، یا غیرمستقیم سرورانی از جامعه علمی کشور به ویژه اعضای مکرم هیئت علمی و شورای علمی گروه قرآن پژوهی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و کارشناس محترم گروه جناب حجت الاسلام محسن یوسفی ایفای نقش کرده اند که از همه آنها سپاسگزارم. به طور ویژه نقش محقق گرانقدر جناب حجت الاسلام دکتر محمدباقر سعیدی روشن که در زمان تصدی ریاست پژوهشگاه و مدیریت گروه، از این طرح حمایت جدی داشته اند، شایسته قدردانی است. همچنین استادان محترم حجت الاسلام والمسلمین علی اکبر بابایی، حجت الاسلام والمسلمین سید محمد علی ایازی، حجت الاسلام والمسلمین محمد علی مهدوی راد، در ارزیابی محتوای اثر و اشارات راهبردی نویسنده نقش داشته اند که شایسته قدردانی و امتنان اند.